

Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні
Національної Академії наук України

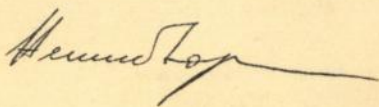
НЕПИЙВОДА Наталія Федорівна

УДК 808.3:972.5+935:62

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ - 1997

00751433 (N)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті української мови НАН України

України

Науковий консультант - доктор філологічних наук,
професор, академік НАН України
Русанівський Віталій Макарович,
Інститут мовознавства ім О.О. Потебні,
радник дирекції

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор Дудик Петро Семенович,
Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, професор
кафедри української мови

доктор філологічних наук, професор Пещак Марія Михайлівна,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України, завідувач відділу
лінгвістики

доктор філологічних наук, професор Феллер Мартен Давидович,
Міжнародний Соломонів університет, завідувач кафедри народознавства

Провідна установа - Київський державний лінгвістичний університет,
кафедра загального та українського мовознавства, Міністерство освіти
України.

Захист відбудеться 23 грудня 1997 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д.26172.01 в Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні НАН
України (252001, Київ, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім.
О.О.Потебні НАН України (252001, Київ, вул.Грушевського, 4)

Автореферат розісланий 19 листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Озерова Н.Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми

Розширення функцій науки в сучасному суспільстві, її злиття з виробництвом, побутом та іншими сторонами життя зумовили формування нової сфери людської діяльності - науково-технічної. Залучення до цієї сфери істотної частини соціуму привело до виникнення нової форми суспільної свідомості зі специфічними комунікативними цілями, типовими ситуаціями спілкування, типовими висловлюваннями, типовими текстами. Науково-технічна сфера справляє свій вплив на характер і спрямованість фундаментальних досліджень, на матеріальні умови суспільного та індивідуального буття, на стиль мислення і, звичайно ж, на мову. У сучасний період, коли текстотвірною діяльністю в науково-технічній сфері охоплено велику кількість людей, традиції оперування мовними засобами активно переносяться в інші сфери - художню, побутову тощо. Це впливає на розвиток усіх стилів сучасної української мови і на літературну мову в цілому.

Утвердження української мови як державної потребує не лише змін у практиці її застосування, а й нового бачення питань її функціонування в різних сферах суспільного буття. Особливої уваги заслуговує науковий стиль, оскільки дві хвилі русифікації деформували його найбільше - порівняно з іншими стилями сучасної української літературної мови.

Досягти мовної внормованості наукового стилю можна лише розв'язавши численні як позамовні, так і власне мовні проблеми. До позамовних можна віднести зокрема проблему піднесення суспільного статусу української мови. Серед власне мовних актуальною є проблема вироблення теоретичних засад функціонування української мови у науковій сфері, а також дослідження засобів забезпечення пізнавально-комунікативної повноцінності наукового стилю.

Науковий стиль сучасної української літературної мови перебуває в колі інтересів фахівців різних галузей. Їхні роздуми щодо проблем термінології друкує, зокрема, часопис Львівської політехніки "Науково-технічне слово" (1992-1996). Особливості наукового стилю досліджують і мовознавці - див. бібліографічний покажчик "Терминоведение на Украине" (Київ, 1982).

У наш час, як і раніше, основна увага приділяється створенню галузевих терміносистем. У процесі нормування, уніфікації, стандартизації термінології виникають лінгвістичні проблеми, у розв'язанні яких беруть участь мовознавці. Лінгвістичне осмислення творення і функціонування термінів знайшло своє відображення у працях науковців, у тому числі й українських - про них докладно пишуть автори підручника з

термінознавства Т.І.Панько, І.М.Кочан і Г.П.Мацюк (Львів, 1994).

Термінологічна праця в Україні останнім часом помітно активізувалася. Діють термінологічні комітети, комісії та лабораторії, зокрема Комітет наукової термінології НАН України; Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології, створений на базі Інституту української мови, Державного університету "Київська політехніка", Державного університету "Львівська політехніка", Українського НДІ стандартизації, сертифікації та інформатики; Видавничо-термінологічна комісія Державного університету "Львівська політехніка". Відновило свою діяльність Наукове товариство імені Т.Шевченка (Львів), плідно працює Термінологічний семінар Київського університету імені Т.Шевченка. Традиційними стали Міжнародні конференції "Проблеми науково-технічної термінології" тощо.

Оскільки науковий стиль не обмежується сукупністю термінів, а становить сферу, де мовні засоби різних рівнів відзначаються специфічною "поведінкою", у сучасному мовознавстві досліджуються й інші - нетермінологічні - проблеми наукового стилю. Структуру наукового тексту розглядає А.П.Коваль; семантико-синтаксичну організацію наукового стилю досліджує С.Я.Єрмоленко; функції вставних слів у наукових текстах вивчає С.К.Богдан; теоретичним проблемам наукового стилю присвячено праці Т.І.Панько, Л.А.Алексієнко. А проте в українському мовознавстві поки що немає фундаментальної, узагальнюючої праці, в якій проблеми реалізації мови в науково-технічній сфері розв'язувалися б у широкому контексті соціальних, когнітивних, лінгвістичних проблем. Дане дослідження присвячене всебічному вивченню української книжної мови - складної системи, для якої характерними є власні закономірності. Відновлення повноцінної книжної мови на основі теоретичного вивчення її специфіки сприяє поверненню української мови до науково-технічної сфери, що є одним із завдань незалежної держави.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження - вдосконалити теоретичні засади наукового стилю сучасної української мови на основі запровадження функціонального підходу до вироблення стильових норм; установити комунікативні параметри мови науково-технічної літератури; виявити доцільність/недоцільність використання мовних засобів різних рівнів; дослідити відповідність/невідповідність наявної стильової норми тенденціям і законам розвитку української мови.

Щоб досягти поставленої мети, в дослідженні охоплено велику кількість проблем: з історії мови (становлення літературної мови, формування наукового стилю), з історії науки (розвиток наукового пізнання і способів закріплення й передачі наукового знання), з різних розділів мовознавства -

лексикології, термінознавства, синтаксису, стилістики, лінгвістики тексту, а також соціолінгвістики та психолінгвістики. Аналіз і узагальнення результатів численних досліджень у зазначених галузях дав авторові змогу схарактеризувати мову як наукову діяльність, як засіб спілкування у специфічній - науковій - сфері. Прагнення охопити аналізований феномен у його цілісності зумовило нерівнозначне висвітлення окреслених проблем - про деякі з них лише згадано побіжно, частину висвітлено в загальних рисах. Окреслене в дослідженні коло проблем становить основу теорії наукового стилю.

До завдань, поставлених автором, належать такі: проаналізувати мовні одиниці різних рівнів, які функціонують у структурно-семантичному просторі - науковому тексті: терміни й загальноновживані слова; словосполучення, зокрема метатекстові одиниці, що виконують текстотвірні функції; лексичні одиниці мовної системи (терміни й загальноновживані слова, які функціонують в одному семантичному просторі - науковому тексті); речення, різні типи яких входять до функціональних семантико-стилістичних категорій; надфразні єдності (семантично завершені частини - СЗЧ) і цілі тексти. Мовні засоби різних рівнів послідовно розглядаються з функціонально-стилістичного погляду.

Методи дослідження

Для аналізу мови української науково-технічної літератури найбільш придатним виявився функціонально-стилістичний метод, оскільки він передбачає не формальний (структуральний, статистичний) розгляд мови як системи, а спрямовує увагу на використання мовних фактів і структур в умовах їхнього реального функціонування - в мовленні, в текстах, - словом, вивчає мову в її конкретній реалізації. Перехід від формального дослідження мови до функціонального закономірний, оскільки вивчення будь-якого об'єкта не може обмежуватися аналізом його статичних параметрів, треба ще й ураховувати його динаміку (М.М.Кожина). "Мова, - писав Е.Косеріу, - функціонує не тому, що вона система, а, навпаки, вона є системою, щоб виконувати свою функцію".

Одна із загальновідомих у мовознавстві аксіом - "Мова є засіб спілкування" - становить теоретичне підґрунтя функціонального підходу: окремі одиниці мови й уся мова в цілому не реалізують комунікативної функції, вони є лише передумовою, потенцією до неї; комунікативна функція реалізується тільки в реальних ситуаціях спілкування, саме тому мовні явища й треба вивчати в цих ситуаціях (М.М.Кожина).

Ідея функціонального підходу інтегрувала, з одного боку, ідею функції Бодуена де Куртене, а з другого - ідею системи Ф. де Соссюра (В.Матезіус). Б.Гавранек - мовознавець, який одним з перших почав практично

застосовувати функціональний підхід, - відзначав, що функціональна проблематика розвинулася (починаючи з 20-х років XX ст.) у зв'язку з розмежуванням мови як системи і мови у її вживанні. Ідеї празьких учених сприяли активізації функціональних досліджень мови, розгляду всіх проблем лінгвістики з функціонального погляду. У тезах Празького лінгвістичного гуртка зазначено: "До лінгвістичного аналізу треба підходити з функціональної точки зору... З цієї точки зору мова є система засобів вираження, яка служить якійсь певній меті"; "...вивчення мови потребує... врахування лінгвістичних функцій і форм їхньої реалізації, в іншому разі характеристика будь-якої мови виявиться до певної міри фіктивною".

Ідея функціонального підходу по суті не нова: видатні мовознавці Л.В.Щерба, Г.О.Винокур, В.В.Виноградов, В.М.Жирмунський та ін. у своїх працях висловлювали припущення, які лягли в основу сучасної функціональної стилістики.

Функціональний підхід до вивчення мовних явищ широко представлений у зарубіжному мовознавстві, зокрема в галузі комунікативної лінгвістики і прагматичної лінгвістики, - К.Гаузенблас, Г.Л.Діллон, Р.Фаулер, Р.Познер, Т.А. ван Дейк та інші.

На позиціях функціонального підходу стоять російські мовознавці В.М.Солнцев, І.Р.Гальперін, Г.В.Колшанський, В.Г.Гак, В.Н.Ярцева та багато інших.

В українському мовознавстві поки що немає узагальнюючих, фундаментальних праць з функціональної стилістики, хоча загальне спрямування багатьох досліджень можна без сумніву вважати функціональним. Це насамперед монографія С.Я.Єрмоленко "Синтаксис і стилістична семантика" (Київ, 1982), у якій досліджено функціонування синтаксичних, семантико-синтаксичних синонімів у художніх текстах, встановлено співвідношення формальної й семантичної структур синтаксичних конструкцій. Незважаючи на те, що автор не декларує функціонального підходу до вивчення мовних явищ (завданням дослідження визначено встановлення системних структурно-семантичних опозицій синтаксичних конструкцій), усе ж таки сам погляд на синтаксис через призму стилістичної семантики вже являє собою такий підхід.

З позицій функціонального підходу розглядає синтаксис української мови І.Р.Вихованець (Київ, 1993). Автор застосував такий підхід з метою показати визначальну роль синтаксису у забезпеченні двох основних функцій мови - комунікативної та пізнавальної.

Функціональний підхід до проблеми становлення літературних мов застосовано у монографії В.М.Русанівського "Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов" (Київ, 1985), де взаємодію

екстралінгвістичних і власне мовних факторів у процесі становлення літературних мов показано на основі широкого ілюстративного матеріалу.

Заслуговує на увагу серія статей Н.М.Гайдук, надрукованих у Віснику ЛПІ "Питання мови та стилю зарубіжної науково-технічної літератури і методика викладання іноземних мов", зокрема праця "Роль граматичного контексту у визначенні актуального членування науково-технічного повідомлення" (1984, № 189). Тут з функціонального погляду досліджено мову науково-технічних текстів.

Таким чином, функціональний підхід передбачає вивчення мовних фактів і структур в умовах їх реального функціонування. Писемним об'єктом функціонального дослідження мови, отже, може бути тільки текст, оскільки в ньому реалізуються всі потенційні можливості мови як системи. Функціонально-стилістичний метод застосовано для характеристики семантично завершених частин тексту та їхнього поєднання в "єдинороздільну цілісність", а також для аналізу одиниць нижчих рівнів - термінологічних синтагм, речень, словосполучень, слів (термінів і загальноновживаних слів). Один із принципів функціональної стилістики - вивчення системи екстралінгвістичних факторів у їхньому взаємозв'язку із суто мовними чинниками. Тому частину дослідження становить аналіз соціально-психологічних та культурно-історичних обставин, які зумовлюють форму і зміст наукового твору.

Джерела дослідження

Оскільки одним із завдань дослідження було узагальнення досягнень сучасного мовознавства в різних галузях; теоретичною джерельною базою стали праці вітчизняних і зарубіжних мовознавців з історії літературної мови (Л.А.Булаховського, В.В.Виноградова, В.М.Русанівського, М.М.Пешак, В.В.Німчука), з історії науки (В.І.Вернадського, Дж.Бернала, Л.Ольшкі, І.Огієнка), з лексикології (В.Г.Гака, В.М.Русанівського), термінознавства (Т.І.Панько, Д.С.Лотте, А.П.Коваль), синтаксису (О.М.Пешковського, М.Єлінека, О.С.Мельничука, І.Р.Вихованця) і синтаксичної стилістики (Г.Я.Солганика, С.Я.Єрмоленко), стилістики (Ш.Баллі, К.Гаузенбласа, А.П.Коваль, М.П.Сенкевич, Б.С.Мучника), зокрема функціональної (Б.Гавранєка, М.М.Кожині), функціональної граматики (А.В.Бондарка), лінгвістики тексту (А.Вежбицької, І.Р.Гальперіна, Т.М.Дрідзе), психолінгвістики (О.О.Потебні, П.К.Анохіна, О.Р.Лурія, О.О.Леонтьєва, М.І.Жинкіна) тощо.

Експериментальною основою дослідження стали українські науково-технічні тексти різних жанрів: монографії (Карпенко Г.В. Про фізико-хімічну механіку металів. - К.: Наукова думка, 1973); збірники (Обробка сигналів і зображень та розпізнавання образів. - К.: Ін-т кібернетики АН

України, 1992): довідкові видання (Біленко І.І. Фізичний словник. - К.: Вища школа, 1993); підручники для вузів (Перхач В.С. Теоретична електротехніка: Лінійні кола. - К.: Вища школа, 1992); видання Держстандарту України (Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення. - К., 1995); періодичні видання ("Доповіді НАН України", журн. "Фізико-хімічна механіка матеріалів"). Для зіставного аналізу творів різних років використано видання кінця XIX - початку XX ст. (Записки НТШ ім. Шевченка), а також науково-технічну літературу 1918-1920 рр. (Дорошкевич Б. Початкова хімія. Для селян-хазяїв, позашкільної освіти та нижчих сільськогосподарських шкіл. - К., 1918; Кравзе К. Основи хемії - Вінниця, 1919; Аленич О. Комети. - Катеринослав, 1920) і 1921-1933 рр. (Усенко Т.Т. Як треба палити у паровиках. Підручна книга з 6-ма малюнками та 35-ма рисунками. - Київ, 1924; Данилевський В. Од ломаки до машини. (Коротка історія техніки). - Харків, 1925; Дубровський Е.В. Сепаратор. Як його побудовано й як він працює. - Харків, 1925) тощо. Обсяг проаналізованого текстового масиву - понад 1000 ум. арк.

У процесі дослідження створено картотеку допоміжних засобів наукового стилю. До картотеки ввійшли 3288 усталених висловів і 601 окрема лексема, які перебувають у сфері дії міжмовної (російсько-української) інтерференції.

Теоретичне значення дисертації полягає в обґрунтуванні оптимального використання мови як складової частини діяльності особистості в науково-технічній сфері. Узагальнення і висновки дослідження можуть стати основою створення теорії наукового стилю.

Соціолінгвістична частина дослідження містить докладний аналіз процесу становлення наукового стилю української мови. Виявлено зв'язок між розвитком літературної мови в цілому і формуванням її наукового стилю. Залучено нові факти щодо реалізації наукового стилю в сучасній науково-технічній літературі, розкрито картину цілеспрямованого згортання україномовних наукових праць. Доведено неусталеність наявної стильової норми, певну її невідповідність тенденціям і законам розвитку української мови.

Аналіз українських науково-технічних текстів, здійснений з погляду сучасних мовознавчих теорій у межах комунікативної та когнітивної лінгвістики, дав змогу розкрити функціональні характеристики тексту, а також механізми його породження і сприймання. Показано специфіку дії цих механізмів в умовах вимушеного білінгвізму, накреслено шляхи теоретичного розв'язання проблеми оптимізації наукового викладу.

Теоретично вагомим є чітке розмежування специфічних стильових проблем, спрямованих на досягнення пізнавально-комунікативної

досконалості наукового викладу, і загальних проблем розвитку літературної мови, спрямованих на збереження її національної самобутності. Встановлені в роботі комунікативні параметри наукового стилю можуть бути теоретичним підґрунтям кодифікації сучасних стильових норм.

Дисертація є першою в українському мовознавстві спробою послідовно застосувати функціональний підхід до аналізу мови великого текстового масиву - науково-технічної літератури. Це дає змогу вважати її теоретичним внеском у розвиток функціональної стилістики української мови. Дослідження має теоретичне значення для лінгвістики тексту, функціональної стилістики, соціолінгвістики. Воно може бути теоретичною основою застосування функціонально-стилістичного підходу до аналізу сукупності текстів інших стилів.

Практичне значення роботи очевидне: кодифікацію норм сучасного наукового стилю необхідно проводити на основі всебічного аналізу мовних засобів різних рівнів. Теоретичні висновки й узагальнення допоможуть у практиці терміноутворення, у виробленні синтаксичних норм наукового стилю.

Запровадження української мови до науково-технічної сфери утруднене соціально-психологічною орієнтацією більшості фахівців на використання в цій сфері російської мови. Дослідження може оптимізувати текстотвірну діяльність науковців різних галузей, здійснювану українською мовою.

Практична цінність роботи полягає також у піднесенні загальної мовної культури українців. Установлення сукупності мовних засобів, потенційно "небезпечних" щодо можливої заміни кальками, сприятиме поступовому звільненню від наслідків інтерференційного впливу російської мови. Такі засоби доцільно ввести до спеціальної коректорської комп'ютерної програми, яка б не тільки контролювала виклад, а й допомагала б фахівцям освоїти україномовний науковий стиль.

Теоретичні висновки роботи та її ілюстративний матеріал можна використати для створення практичних порадників з мови, адресованих фахівцям - інженерно-технічним працівникам, науковцям, студентам технічних вузів, аспірантам. Матеріали дисертації можуть бути використані у підготовці курсів і спецкурсів з української мови, ділової української мови, науково-технічної термінології, культури мови тощо для студентів нефілологічних спеціальностей.

Широке застосування результатів дослідження сприятиме практичній реалізації мовної політики незалежної України - реальному впровадженню української мови в усі сфери суспільного життя.

Апробація роботи

Результати дослідження обговорювалися на засіданні відділу стилістики

та культури мови Інституту української мови НАН України (4 червня 1997 року), а також на таких міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях:

1. Республіканська конференція "Проблеми зіставної семантики" (Київ-Черкаси, 1992).
2. Міжнародна конференція "Українська мова як іноземна: проблеми методики викладання" (Ялта, 1993).
3. III Міжнародна конференція "Мова і культура" (Київ, 1994).
4. Всеукраїнська науково-методична конференція "Проблеми методології та методики викладання українознавчих дисциплін у технічному вузі" (Київ, 1994).
5. Міжнародна науково-практична конференція "Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості" (Луцьк, 1994).
6. IV Міжнародна конференція "Мова і культура" (Київ, 1995).
7. VI науково-методологічні читання "Психологія мисленнєвої та мовної діяльності" (Тернопіль, 1995).
8. Всеукраїнська науково-практична конференція "Ідеали та система цінностей молоді в умовах становлення української державності" (Тернопіль, 1995).
9. V Міжнародна конференція "Семантика мови і тексту" (Івано-Франківськ, 1996).
10. Всеукраїнська конференція "Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку" (Запоріжжя, 1996).
11. 4-а Міжнародна наукова конференція "Проблеми української науково-технічної термінології" (Львів, 1996).

Результати дослідження використовувалися також під час читання курсів ділової української мови і науково-технічної термінології в Черкаському інженерно-технологічному інституті, а також курсу культури мови в Черкаському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників. Основні положення роботи викладені в монографії та пораднику з української мови, в наукових і науково-методичних статтях.

Наукова новизна одержаних результатів

1. Конструктивним методом дослідження мови науково-технічної літератури є функціонально-стилістичний, оскільки структура наукового стилю визначається його комунікативною спрямованістю.
2. Історія наукового стилю української мови започаткована давньою літературною мовою, в якій, зокрема, існували розвинені терміносистеми, була власна традиція створення нехудожніх текстів, словотвірна й синтаксична системи давали змогу відображати складні поняття й відношення між ними. Україномовний науковий стиль не розвивався через

історичні обставини.

3. Інтерференційний вплив російської мови призвів до деформації лексичної й словотвірної систем української мови; деструктивні наслідки інтерференції наявні і в синтаксисі наукового стилю.

4. В умовах білінгвізму відбуваються зміни в механізмах породження і сприймання наукового тексту, а саме - зміщення в оперуванні компонентами, контрольованими свідомістю й підсвідомістю: на рівень свідомості виносяться використання допоміжних засобів наукового стилю. Підсвідоме оперування такими засобами призводить до закріплення інтерферованих конструкцій у свідомості мовців.

5. Термінологічні синтагми відрізняються від синтагм, виділюваних у текстах інших стилів, тим, що лінійний поділ збігається тут із змістовим. Це зумовлено поєднанням категоріального і лінійного типів сприймання наукового викладу.

6. Основною одиницею наукового стилю є семантично завершена частина (СЗЧ) - уривок тексту, якому характерна тематична, логічна, граматична, комунікативна і стилістична єдність. Принцип виділення СЗЧ - змістовий: СЗЧ співвідноситься з частиною знання - фреймом.

7. Мовне оформлення СЗЧ спрямоване на виділення ключових компонентів змісту, відмінних в описових, оповідних, дефінітивних СЗЧ, а також у СЗЧ-роздумах. Саме тому СЗЧ різних типів мають неоднакові мовні ознаки; функціональні семантико-стилістичні категорії оцінки, акцентності, гіпотетичності тощо виявляють себе в них по-різному.

8. Комунікативно повноцінним є науковий виклад, у якому три критерії - точність, ясність і мовна внормованість - не суперечать один одному.

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків джерел і використаної літератури. Розділ перший присвячено загальнотеоретичним і соціолінгвістичним проблемам наукового стилю української мови. Тут описано взаємодію позамовних і власне мовних чинників у процесі формування стилю. У Розділі другому подано функціонально-стилістичну характеристику сучасного наукового тексту - описано механізми породження й сприймання наукового викладу, проаналізовано взаємодію мовних одиниць різних рівнів у межах складного семантичного простору - наукового тексту. Розділ третій охоплює питання оптимізації наукового викладу, а також теоретичного обґрунтування норм наукового стилю української мови. Обсяг роботи - 379 сторінок тексту, у тому числі 3 таблиці та 1 рисунок. Список джерел (8 сторінок) складається з 106 найменувань (понад 1000 ум. аркушів), список використаної літератури (34 сторінки) містить 461 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У ВСТУПІ вмотивовано вибір об'єкта дослідження - обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено теоретичну й практичну цінність дослідження. Тут накреслено основну мету й завдання роботи, доведено доцільність застосування основних принципів і методів функціональної стилістики для досягнення поставлених завдань, сформульовано положення, які виносяться на захист.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ має назву "Науково-технічна література як репрезентант наукового стилю" й охоплює загальнотеоретичні та соціолінгвістичні проблеми, які окреслюють місце наукового пізнання в розвитку світової й національної культури, а також роль мови в науковій діяльності, виявляють залежність мовної продукції наукової сфери від екстралінгвістичних (історичних, соціальних, гносеологічних) і власне мовних чинників.

Термін *науково-технічна література* досить умовний і викликає цілком слушні заперечення у науковців, зокрема фахівців у галузі природознавства. Якщо взяти до уваги критерій - відношення науки до виробництва, можна ввести поняття "технічна наука" - на позначення сукупності наукових галузей, які тією чи іншою мірою пов'язані з виробництвом. Поняття "технічна наука" слід розуміти широко: ця наука охоплює не тільки т. зв. технічні науки, а й ті фундаментальні науки, різні розділи яких є теоретичним під'рунтям наук технічних. До технічної науки входять також математика й інформатика - як інструмент, засіб технічної науки. У багатьох країнах таке уявлення про класифікацію наук закріплено термінологічно: наукою (science) вважають ті галузі знання, які автор даного дослідження включає до "технічної науки"; всі інші галузі (їх у нас традиційно теж називають "наукою", тобто філософію, соціологію, лінгвістику, мистецтвознавство і под.) у цих країнах відносять до філософії (philosophy) або до мистецтва (art).

Доречність запропонованого критерію (відношення науки до виробництва) зумовлена розширенням функцій науки у сучасному суспільстві. Технічна наука становить один ланцюг, на одному кінці якого - теоретичне знання з певної фундаментальної науки, а на другому - практична реалізація цього знання, втілювана на виробництві - у нових технічних об'єктах і технологіях їхнього виготовлення. Отже, до поняття "технічна наука" входять три складники: фундаментальна наука - технічні науки - виробництво. Зрозуміло, що межі між ними дещо розмиті, нечіткі.

Таке розуміння технічної науки цілком виправдовує доцільність терміна *науково-технічна література*. Під цим терміном треба розуміти ту писемну

продукцію, яка забезпечує зв'язок між теоретичними дослідженнями і їхньою практичною реалізацією у виробництві. Окремі етапи здійснення цього завдання обслуговуються науково-технічними текстами різних типів:

1. Науково-теоретичні тексти. Вони містять теоретичні дослідження різних галузей природничих і технічних наук - у них автор має на меті змінити (вдосконалити, уточнити або кардинально перебудувати) наукову теорію.
2. Науково-практичні тексти. В них накреслюються шляхи реалізації теоретичних ідей - вони містять описи нових технічних об'єктів, технологій тощо.
3. Науково-організаційні тексти. Вони забезпечують впровадження теоретичних ідей.

До центральних мовних засобів наукового стилю належать різні терміносистеми, які в сукупності відображають наукове знання на певному етапі розвитку науки. А проте в полі зору сучасних мовознавців перебувають не тільки терміни - досліджуються всі мовні засоби, які забезпечують один із способів відображення навколишнього - науковий. Специфіка наукового стилю виявляється в сукупності мовних засобів різних рівнів, тобто в тих функціональних семантико-стилістичних категоріях (ФССК), які характерні для стилю.

Розвиток ФССК наукового стилю проходив в умовах складної взаємодії чинників різного роду: 1) поступова зміна в процесі історичного розвитку сутності наукового пізнання і самого поняття науки; 2) тривале (протягом кількох століть) використання для наукових потреб класичних мов - латинської, грецької, церковнослов'янської. Використання нерідної мови в науковій сфері зумовило міжмовну стандартизацію наукової літератури ще до її достатнього кількісного вияву і належної унормованості в національних мовах. Функціональні семантико-стилістичні категорії наукового стилю вироблялися в інших мовах і згодом, у процесі розвитку наукового стилю національних мов, запозичувалися цими мовами. Водночас у національних мовах мовні засоби різних рівнів розвивалися в межах інших стилів, що згодом дало змогу швидко виробити власний науковий стиль.

Українська літературна мова має давні традиції прозових жанрів і стилів. У різні історичні періоди прозові твори - релігійні і світські (ділові, дидактичні, історичні, полемічні, художні) - були добре знайомі населенню України. Вони й підготували ґрунт для українськомовного наукового стилю.

Основним джерелом книжної лексики для всіх східнослов'янських мов була церковнослов'янська мова - з неї успадковано слова на позначення абстрактних понять. Здатність утворювати абстрактні іменники свідчить про великі потенційні можливості старої української мови (Л.М.Полюга), про її готовність до використання в науковій сфері. "Словник староукраїнської мови XIV-XV ст." містить значну кількість абстрактних слів - на *-ость*, *-ота*,

-ство, -ина, -изна: бытность, дидизна, дедина, доброта, єдинацтво.

Гнучка словотворча система старої української мови дозволила забезпечити термінологічні потреби наукового стилю. Традиційні українські суфікси *-ни(я), -ач, -к(а)*, що згодом активно використовувалися в дериваційних процесах термінотворення, засвідчено в староукраїнських словах, як і словотворчі моделі безафіксних віддієслівних іменників: *дача, Димачь, докончанье, насадка, натискь*. Засвідчено й розвинені дериваційні ланцюжки: *возити - возниш - возникъ - возокъ - возовъ - перевозити - перевозъ*.

Про готовність старої української мови до наукового вжитку свідчить також помітна вже в найдавніших пам'ятках тенденція до внутрішнього розмежування текстової тканини на основну й допоміжну частини й розвиток усталених конструкцій – текстотвірних засобів.

Розвиненість мови великою мірою визначається розвитком синтаксичної будови. Українська книжна мова, успадкувавши синтаксис із церковнослов'янської, далі розвивала його на основі власних синтаксичних традицій, а також удосконалювала внаслідок міжмовних контактів. У XVI-XVII ст. відбувалася асиміляція на українському мовному ґрунті всіх придатних для вираження думки конструкцій (В.М.Русанівський).

Аналіз давніх українських прозових текстів свідчить про те, що в них представлені всі синтаксичні засоби, які пізніше ввійшли до складу функціональних семантико-стилістичних категорій наукового стилю: а) безособові, неозначено-особові, пасивні речення: "А скриню шостую попелу готового роскидали, в которо(и) было на ше(с)на(д)ца(т) ла(ш)то(в) попелу" (Актова книга); б) порівняльні конструкції: "...Спасен будет, яко добрый рыцар в войнѣ..." (Зизаній Стефан); в) складнопідрядні речення зі значенням причини, умови тощо: "...Если бы и латина или еретики быти с тобою ся прилучили, не соромѣйтеся рода прелюбодѣного жизни сея..." (Вишенський Іван).

У межах давніх жанрів розвивалися й текстові особливості наукового стилю. Прообразом структурної організації сучасних наукових текстів є стародавні твори (М.М.Пешак).

Виразальні можливості книжної мови давнього періоду задовольняли потреби тогочасних письменників і вчених, більше того, вони свідчили про принципову готовність до вживання у новій сфері – науковій, що й підтвердилося згодом. Досконалий книжний стиль українські вчені передали російській мові, коли, за запрошенням Петра I, стали викладачами Російської Академії. Однак традиція української книжної мови була перервана через історичні обставини – заборони української мови (починаючи з 1720 р.). З XVIII ст. українська мова не була державною й не мала змоги розвивати науковий, офіційно-діловий та інші книжні стилі на

власній основі.

Із середини XIX ст. національно свідомі науковці, діячі освіти і культури виступали за залучення української мови в освітню й наукову сфери.

Кінець XIX – початок XX ст. був періодом, коли з'являються перші науково-технічні твори, написані новою українською літературною мовою. Їхні автори – члени Наукового товариства ім. Т.Шевченка, створеного у Львові в 1873 р., а в 1892 реформованого в наукову інституцію.

Українське наукове товариство в Києві, засноване в 1908 р. з ініціативи Грушевського, хоч і не охоплювало тем природничого й науково-технічного плану, публікувало праці – "Записки" (з 1908 р.), "Україна" (з 1914 р.), що стали тим тереном, на якому вироблялися норми наукового викладу.

У дореволюційний період термінологічна справа в Україні поступово набувала розмаху, що могло б піднести українську мову до рівня розвинених європейських мов і в галузі науки. Однак цей процес було припинено з початком першої світової війни.

У перші пореволюційні роки (1918-1920) було видано велику кількість термінологічних словників – географічних, ботанічних, технічних тощо. Вони були невеликі за обсягом, а проте містили велику кількість вдалих термінів, створених на власній основі.

У наступний період (1921 – 1933 рр.) термінологічна робота почала зосереджуватися в Інституті української наукової мови, створеному при ВУАН у 1921 р. Централізованість термінологічної справи була викликана прагненням нормалізувати мову. Науковий стиль був представлений у підручниках, посібниках, а також і у власне наукових працях – статтях, збірниках, монографіях.

Мовознавці того часу активно опрацьовували теоретичні й практичні питання української мови – йшов процес вироблення й усталення літературних норм. У галузі синтаксису працювали Є.Тимченко, О.Курило, С.Смеречинський, М. Сулима, О.Синявський, О.Матвієнко. З'являються перші дослідження зі стилістики і культури мови – О.Курило, Т.Зайцевої, В.Підмогильного і Є.Плужника, Олександра Синявського. Однак припинення українізації (1933 р.) перешкодило утворенню повноцінної літературної мови.

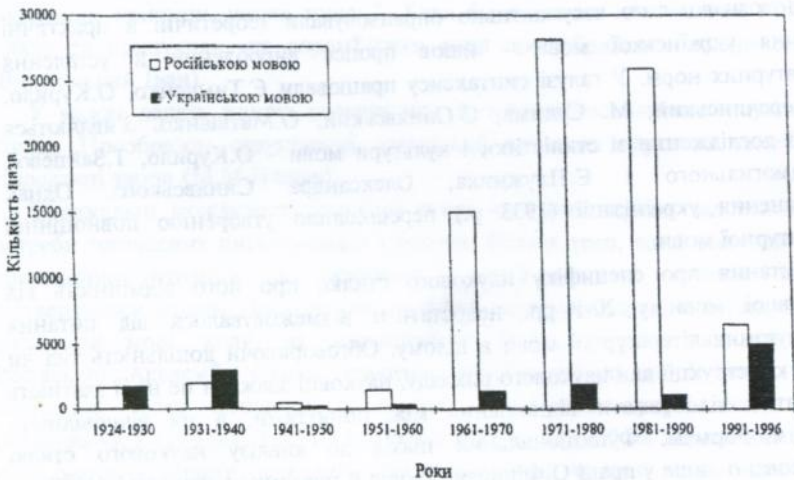
Питання про специфіку наукового стилю, про його відмінність від розмовної мови у 20-і рр. недостатньо відмежовувалося від питання в нормування літературної мови в цілому. Обговорюючи доцільність тієї чи іншої конструкції для наукового викладу, науковці зважали не на її здатність адекватно відображати відношення між поняттями, а на відповідність мовним нормам. Функціональний підхід до аналізу наукового стилю застосовано лише у праці О.Фінкеля "Теорія й практика перекладу" (1929).

Науковий стиль нової української літературної мови - і термінологія, і синтаксис - унаслідок суспільних обставин подальших років зазнає інтенсивного впливу російської мови. Створена в 20-і роки науково-технічна термінологія, у 30-і роки була вилучена з наукового обігу. Бюлетені "Проти націоналізму в термінології" (1933-1935) заборонили використання термінів, створених на власне українській основі, оголосивши їх буржуазно-націоналістичними). Близько половини вживаних на той час термінів було замінено скалькованими з російської мови лексемами, які суперечили внутрішнім законам української мови. Це призвело до термінологічного хаосу, який відлунується й тепер, коли науковці й мовознавці переглядають терміносистеми різних галузей.

Інтерференційні явища помітні й у синтаксисі наукового стилю. Власне українські конструкції - моделі речень і словосполучень - вилучалися, а натомість нав'язувалися російські мовні традиції. Механічне запозичення синтаксичних конструкцій без урахування особливостей мови-реципієнта призводить до збіднення, ослаблення виражального потенціалу мови. При цьому, як зазначав Л.А.Булаховський, забуваються, ігноруються власні синтаксичні засоби, які розвивалися протягом тривалого часу і якнайповніше відповідають внутрішній природі мови.

З 30-х років почалося цілеспрямоване згортання україномовного наукового стилю. У цьому переконують статистичні дані про видання в Україні літератури з фізики, математики, хімії та технічних наук:

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ПРО ВИДАННЯ В УКРАЇНІ ЛІТЕРАТУРИ З
ФІЗИКИ, МАТЕМАТИКИ, ХІМІЇ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК

Примітки:

1. Літопис книг видається з 1924 р.
2. Статистичні дані охоплюють тільки наукову, науково-популярну і навчальну літературу. Не враховано даних про видання виробничої літератури в галузі техніки: технологічних інструкцій, ГОСТів, технічних описів, стандартів, виробничих пам'яток і т. ін.
3. З 1951 по 1996 р. подано дані про навчальну літературу для вищої школи.

Отже, кілька десятиліть українська науково-технічна інтелігенція перебувала - і до цього часу на більшій частині України перебуває - в поняттєвому полі близькоспорідненої російської мови. Ця обставина - близька спорідненість мов - у наш час впливає негативно: синтаксичні відмінності української і російської мов непомітні (але вони є!), проте російська мова настільки ввійшла в свідомість українців, що розмежувати українські і російські форми може часом тільки фахівець з української мови, пересічний науковець вважає інтерферовані з російської мови синтаксичні структури власне українськими (тут притаманна науковому синтаксису риса - його міжмовний характер - впливає негативно: велика кількість синтаксичних інтернаціоналізмів спричиняє мимовільне, за аналогією, усвідомлення всіх конструкцій як таких, що властиві всім мовам). Нерозрізнення українських і російських синтаксичних конструкцій пояснюють психологічними причинами: "Двомовні особи, які звикли до граматичної системи своєї першої... мови, мимохіть переносять її риси в граматику другої мови, використовуючи ті можливості її матеріальних граматичних елементів (зокрема, їхню дублетність, варіативність), які дозволяють з допомогою матеріальних граматичних засобів другої мови виразити семантику першої (що передається з допомогою зовсім інших за походженням матеріальних засобів)" (О.Б.Ткаченко). Справа в тому, що першою мовою для більшості сучасних науковців була мова російська, тому тепер, у час створення наукового стилю української мови, російські синтаксичні конструкції запозичуються механічно. Істотну роль відіграє тут і престижність, авторитет російської мови. Історичні обставини сприяли розвитку російської мови: широке використання в різних сферах суспільного життя, вихід на світову арену як однієї з міжнародних мов, постійна державна підтримка з одночасним пригнічуванням інших мов, - усі ці соціальні фактори зумовили високий рівень унормованості російської літературної мови. Для двомовних українців взірцем наукового стилю є російська, а не українська мова, тому особливості російського синтаксису

активно переносяться в українські науково-технічні тексти.

У процесі кодифікації норм сучасного наукового стилю слід не тільки усунути наслідки впливу російської мови, а й привести стильові норми у відповідність із пізнавально-комунікативними потребами, які виникають під час використання мови в науково-технічній сфері.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ - "Сучасний науково-технічний текст (функціонально-стилістична характеристика)" - містить дослідження механізмів породження і сприймання наукового тексту, аналіз мовних одиниць різних рівнів у їхній взаємодії в межах складного структурно-семантичного простору - наукового тексту.

Спілкування через текст проходить шляхом складної взаємодії між автором і реципієнтом: когнітивна модель, що існує в свідомості автора (як правило, дво-, три- чи багатовимірна), розкладається на складові частини, лінеаризується і вербалізується (передається за допомогою мовних засобів). Реципієнт здійснює протилежну операцію - делінеаризує виклад, тобто на основі вербального викладу формує в своїй свідомості модель, ідентичну до моделі автора (О.О.Леонтьєв). Девербалізація, створення адекватного образу залежить від автора - від того, наскільки він зміг передбачити реакцію читача і відповідно вербалізувати свій інтелектуальний продукт.

Створенню тексту передують бажання автора змінити щось чи когось. Комунікативна мета - визначальна ознака тексту, те, що зумовлює існування тексту як явища.

Комунікативній меті підпорядковуються всі інші компоненти тексту, зокрема комунікативна стратегія. Комунікативна стратегія - це той "план дій", що його застосовує автор для досягнення своєї мети. При цьому враховуються такі фактори: 1) особливості сприймання писемного твору; звідси - увага до структури тексту в цілому, а також до мовного оформлення його частин; 2) особливості адресата (реципієнта); звідси - орієнтація на спільний запас знань; 3) особливості типу обраного тексту; звідси - дотримання встановлених правил написання текстів різних жанрів.

Наявність у комунікантів спільного запасу знань про предмет обговорення (фонових знань) - необхідна умова успішного спілкування в науковій сфері. Фонові знання відіграють вирішальну роль у розумінні тексту. Розуміння - це акт взаємодії нової інформації зі старою (фоновими знаннями), внаслідок чого у фонових знаннях відбуваються певні зміни - доповнення, корекція чи відкидання якихось елементів старого знання.

Якщо автор вкладає в текст один смисл, а реципієнт убачає в ньому інший, це означає, що повноцінного комунікативного акту не відбулося (Т.М.Дрідзе). Адекватність інтерпретації великою мірою залежить від мовної організації тексту. Це пов'язано з особливостями сприймання писемного

твору. Доведено (М.І.Жинкін), що людська психіка має певні обмеження: для того, щоб інтелектуально обробити інформацію, людина бере її "порціями", осмислює, конденсує (робить висновок) і в такому вигляді відкладає в довготривалу пам'ять, залучає до подальших інтелектуальних операцій. Висновки, зроблені на основі окремих речень (або частин речень), - пропозиції. Висновки, зроблені на основі семантично завершених частин тексту, - макропропозиції (Т.А.ван Дейк). Макропропозиції виводяться не тільки внаслідок осмислення пропозицій, які містяться в тексті, а й із залученням фонових знань, - згодом ці макропропозиції самі стають фоновими знаннями. Частина тексту, яка дає змогу читачеві співвіднести нову інформацію з фоновими знаннями і на основі цього співвіднесення вивести макропропозицію, є семантично завершеною частиною (СЗЧ). Автор наукового твору повинен дбати, щоб семантично завершена частина тексту була придатною для виведення макропропозиції, тобто щоб вона мала оптимальний розмір, містила одну ясно виражену думку, чітко відділялася від інших СЗЧ.

Відомо (С.А.Васильєв), що читач, як правило, намагається вивести макропропозицію якомога швидше. Контекстне очікування, гіпотеза, яку вибудовує читач на початку сприймання тексту чи його частини, великою мірою впливає на розуміння подальшого викладу. Сформувані правильну гіпотезу допомагають такі фактори: 1) ситуація, в якій відбувається спілкування (у науковій сфері - галузь науки); 2) фонові знання (система понять певної науки) накладають обмеження на ще не сприйнятий читачем зміст тексту; 3) жанр твору полегшує формування гіпотези ще до початку знайомства з текстом; 4) ключові слова, словосполучення, речення. Автор повинен допомогти читачеві зробити правильне припущення щодо змісту твору.

Таким чином, комунікативна стратегія автора полягає в тому, щоб визначити необхідний і достатній набір семантичних частин, оптимально оформити і розташувати їх - так, щоб ряд пропозицій, що їх реципієнт виводить з кожної частини, слугували породженню макропропозиції, яка безпосередньо пов'язана з комунікативною метою.

Специфіка наукового тексту полягає в тому, що тут в одному семантичному просторі співіснують і взаємодіють дві принципово відмінні знакові системи. Одна з них охоплює змістові слова (терміни), друга - виражальні (нетерміни). Перша система містить інформацію, друга - її організовує. Перша становить основний текст, друга - допоміжний, або метатекст (за термінологією А.Вежбицької).

Щоб довести функціональну відмінність термінів і нетермінів, треба виходити з предикації - основного поняття мовленнєвої (зокрема й

текстової) діяльності. Предикація полягає у вичленуванні сталої величини, що позначає ситуацію, а також двох чи більше змінних, від значення яких залежить істинність чи хибність висловлювання. Наприклад, у реченні "Україна межує з Польщею" - ситуацію 'межування' позначає дієслово. Змінні - *Україна* і *Польща* - забезпечують істинність висловлювання. Заміна змінних може призвести до перетворення істинного висловлювання на хибне (*Україна межує з Іспанією, Китай межує з Польщею*), а може і не змінити висловлювання стосовно його істинності (*Х межує з Польщею* - на місці *Х* може бути назва будь-якої країни, що межує з Польщею). Зміна сталої величини - позначуваної дієсловом *межує* - якісно змінить ситуацію і, відповідно, потребуватиме нових змінних.

Таким чином, предикація спирається на дієслово. А проте загальновідомим є той факт, що в наукових текстах дієслово частково десемантизується, віддаючи своє змістове навантаження іменникам - термінам. Це змушує розглядати предикацію в широкому розумінні - "предикацію змісту" (У.Л.Чейф, Т.М.Дрідзе, В.В.Різун), яка спирається на термін. Отже, основне функціональне призначення терміна в мовній організації наукового викладу - передача змісту, сконденсоване відображення наукового знання. Для оптимального забезпечення цієї функції терміни повинні відповідати певним вимогам - про них ідеться в Розділі третьому.

Конденсація змісту в термінах супроводжується помітною конденсацією допоміжних компонентів наукового викладу, однією з відмітних ознак якого є тенденція до формалізації, усталення конструкцій різного типу.

Допоміжні мовні засоби - метатекстові одиниці - відіграють регульовальну роль як у породженні, так і в сприйманні тексту. За їхньою допомогою автор контролює свої операції з мовою, здійснює самоконтроль у процесі словесного оформлення комунікативного задуму. Вживаючи метатекстові одиниці, автор передбачає й заздалегідь регулює сприймання тексту реципієнтом - окреслює "порції" інформації, підказуючи читачеві, що вже час зупинитися, застосувати фонові знання і вивести макропропозицію.

Метатекстові одиниці вживаються для того, щоб пов'язати частини тексту (як уже зазначалося, згідно з цим), вони допомагають виразити авторську оцінку інформації (на наш погляд, мабуть), вказують на джерело повідомлення (як твердить такий-то, на думку такого-то) тощо. Отже, метатекстові одиниці є засобом оптимізації комунікативного процесу.

Одна з функцій метатекстових одиниць полягає в тому, щоб, сигналізуючи про ключові моменти змісту, водночас настроїти реципієнта на ту розумову операцію, яку він повинен буде виконати, сприймаючи ключову фразу. Так, після слова *отже* читач очікує побачити висновок, вислів як уже зазначалося

актуалізує в його свідомості попередню інформацію тощо. Подібні вирази є по суті прямими представниками мислення. В науковому тексті вони значною мірою десемантизуються, виступаючи як узагальнені сигнали для розумової діяльності: 'думай', 'зверни увагу', 'зупинись', 'подивися з другого боку', 'зістав'. А оскільки таких сигналів не може бути багато, то й мовні одиниці, що позначають ці сигнали, об'єднуються в синонімічні ряди, межі яких значно ширші, ніж у загальноновживаній мові. Пор.: *очевидно, безперечно, напевно, певно, без сумнівів, видно, як видно, відомо, як добре відомо, загальновідомо, на нашу думку, на наш погляд, імовірно, можливо, а втім, може, може бути* і под. Лексема *очевидно* вживається у значенні 'зверни увагу: я вважаю, що це так, бо це впливає з наведених фактів, міркувань'. Однак науковець, який висловлює свою думку, завжди залишає місце для сумнівів, передбачаючи, що для когось його міркування не будуть очевидними. Слово *очевидно* набуває в науковому тексті додаткового семантичного нюансу - 'хоч, може, це й не так'. Семантична нетотожність нівелюється спільними уявленнями науковців про те, що не все очевидне виявляється при детальнішому розгляді очевидним. Саме тому семантично протилежні лексеми (*очевидно, безумовно - мабуть, імовірно*) можуть легко вписуватися в той самий контекст.

Висока здатність мовних формул до взаємної заміни зумовлюється їхнім комунікативним призначенням - різні за значенням вирази можуть бути засобом виконання того самого комунікативного завдання. Це відрізняє їх від традиційних лексичних, синтаксичних і навіть від контекстних синонімів. Сукупність взаємозамінних мовних формул забезпечує комунікативну точність викладу, однак, на відміну від звичайних синонімів, їм не властива системна організація (з домінантним значенням, чіткою ієрархією семантичних відтінків). Це дає змогу віднести комунікативно еквівалентні мовні формули до окремого різновиду - комунікативних синонімів.

Вибір комунікативного синоніма здійснюється, як правило, інтуїтивно - і це оптимальний шлях творення тексту. Автор твору дбає передусім про те, щоб адекватно передати інформацію - організувати основний текст. Метатекст формується автоматично, на рівні підсвідомості.

Автоматичне використання метатекстових одиниць пов'язане з їхньою семантичною "розмитістю", нечіткістю. Ця властивість забезпечує необхідну гнучкість, яка сприяє побудові високоорганізованого семантичного простору. Сталість внутрішньої організації досягається несталістю структурних елементів. "Жорстка" система (сукупність термінів, які відображають систему понять - фрагмент наукового знання) може реалізувати себе тільки за допомогою "вільної", гнучкої "сполучної тканини"

(метатекстових одиниць, здатних до взаємної заміни).

В умовах білінгвізму використання метатекстових одиниць утруднене. Підсвідоме, автоматичне їх уживання призводить до появи численних кальок. Це пов'язане з тим, що переважна більшість науковців тривалий час використовувала в своїй діяльності російськомовний код, що пов'язано з відомими суспільними чинниками. Автоматичному оперуванню допоміжними засобами перешкоджає й близька спорідненість української та російської мов, унаслідок чого автономні програми в деяких пунктах зближуються, - треба надзвичайно уважно розмежовувати їх саме в цих пунктах (Ю.А.Жлуктенко). Отже, обставини склалися так, що українські науковці змушені до свідомого оперування тими засобами, які носії інших мов використовують автоматично, підсвідомо. І хоч це не оптимізує пізнавально-комунікативного процесу, а все-таки якщо автор не зважає на форму, є загроза неповного переключення з одного коду на інший: у мовленні, побудованому за нормами одного коду, з'являються елементи іншого коду (У.Лабов, С.М.Ервин-Трипп).

Серед допоміжних засобів наукового викладу, які перебувають у сфері дії міжмовної (російсько-української) інтерференції, - 3288 усталених висловів і 601 окрема лексема. Вони опубліковані в poradнику з української мови "Сам собі редактор" (Н.Ф.Непийводи, 1996).

Особливої уваги потребують одиниці, більші за слово, - словосполучення, частини речень, прості й складні речення. Усталення подібних конструкцій зумовлене прагненням авторів якомога більшу частину текстової діяльності доручити підсвідомості; щоб, уніфікувавши форму (допоміжний текст), зосередитися на змісті (основному тексті). Усталені конструкції дають змогу адекватно відтворити змістову ситуацію: оцінивши зміст, автор установлює його тотожність або подібність до ситуацій, відомих з попереднього досвіду, і застосовує ті клішовані вислови, які й раніше допомагали йому відобразити ситуацію. Усталені вислови більше, ніж окреме слово, "прив'язані" до ситуації, причому "прив'язані" не тільки вербально, а й іншими, зокрема психомоторними, зв'язками.

В умовах білінгвізму використання готових висловлювань утруднене, оскільки більшість мовців не сприймає їх як усталені, не шукає рівнозначних еквівалентів, а перекладає дослівно: *в случае необходимости* - у випадку необхідності (треба: у разі потреби), *в противоположность* - у протилежність (треба: на противагу), *на этот счет* - на цей рахунок (треба: щодо цього), *преследовать цель* - переслідувати ціль (треба: мати на меті) тощо. Заповнення чужомовних кліше власними лексичними засобами становить найнебезпечніший різновид інтерференції. Винесення використання усталених висловів на рівень свідомості запобігатиме

деформації синтаксичної системи української мови.

Терміни й нетермінологічні елементи наукового стилю входять до складу функціональних семантико-стилістичних категорій (ФССК). ФССК - це система мовних засобів різних рівнів, що її застосовує автор для досягнення певної комунікативної мети (М.М.Кожина). ФССК модальності, гіпотетичності, акцентності, логічності, узагальненості (абстрагування), оцінки, лаконічності, експресивності тощо допомагають упорядкувати зміст наукового тексту. Зазначені категорії мають у сучасній українській науково-технічній літературі достатньо сформований характер. Наприклад, категорія узагальненості (абстрагування) охоплює такі мовні засоби: 1) терміни, що являють собою специфічну - вербальну - форму існування наукового знання; 2) загальноживані слова з послабленим лексичним значенням; 3) мовні формули, які підкреслюють узагальнений, абстрактний характер викладу: *звичайно, завжди, всякий, кожний, як правило* і под.; 4) неозначено-особові, безособові, а також пасивні конструкції, за допомогою яких підкреслюють безсуб'єктність, узагальнений характер дії; 5) дієслівні форми з послабленими лексико-граматичними значеннями часу, особи, числа, про що свідчить синонімія синтаксичних структур: *моделі використовують, моделі використано, моделі використовуються, моделі використали*; 6) переважне використання дієслів недоконаного виду; 7) займенник "ми" (і відмінкові форми) в узагальненому значенні. У дисертації докладно описано реальне мовне наповнення різних ФССК.

Вивчення будь-якого об'єкта дійсності передбачає розчленування його на складові частини і встановлення взаємозв'язків між ними. Незважаючи на наявність великої кількості термінів на позначення частин тексту ("логічна єдність", "логічне ціле" - О.М.Пешковський, М.П.Сенкевич, В.В.Одинцов; "поле", "мікрополе" - В.К.Гречко; "предикативно-релятивний комплекс" - Т.М.Баталова; "смісловий блок" - Л.А.Алексієнко, а також традиційних "прозова строфа", "надфразна єдність", "складне синтаксичне ціле"), автор даного дослідження пропонує ще один - "семантично завершена частина" (СЗЧ), який позначає складові частини тексту з функціонально-стилістичного погляду. СЗЧ - зручна одиниця для встановлення пізнавальних ознак наукового тексту: вона відображає певний аспект когнітивного утворення, а отже, відповідна до одного "кроку" мислення, або фрейму - частини знання; СЗЧ є одночасно комунікативною одиницею, оскільки автор використовує її в тому чи іншому місці тексту як один із засобів досягнення мети (кожна окрема СЗЧ є одним із засобів досягнення авторської мети, усі СЗЧ в цілому, розташовані автором у певній послідовності, забезпечують досягнення мети; крім того, сукупність і послідовність СЗЧ відображає комунікативну стратегію автора, а отже,

допомагає реципієнтові збагнути авторську мету).

Для СЗЧ наукового тексту характерні такі ознаки: 1) тематична єдність (предметом висвітлення СЗЧ є чітко окреслена тема, одна тема може висвітлюватися з різних боків у кількох СЗЧ, але ніколи одна СЗЧ не містить кількох тем, зміна теми означає зміну СЗЧ); 2) логічна єдність (СЗЧ становить відображення однієї складової частини когнітивного утворення; на основі однієї СЗЧ реципієнт виводить одну макропропозицію; послідовність речень, яка виходить за семантичні межі однієї макропропозиції, вимагає утворення нової СЗЧ) 3) граматична єдність (наявність системи граматичних зв'язків між реченнями в СЗЧ, виразне граматичне відмежування однієї СЗЧ від іншої; 4) комунікативна єдність (кожна СЗЧ є одним із засобів досягнення комунікативної мети); 5) стилістична єдність (використання одного функціонального типу мовлення в межах СЗЧ, зміна типу мовлення свідчить про зміну СЗЧ; функціональні семантико-стилістичні категорії по-різному проявляють себе в СЗЧ різних типів).

Відмітною особливістю структури СЗЧ є спрямованість на виділення ключових компонентів змісту. Ключові фрази можуть бути виражені експліцитно - заголовки, підзаголовки дають стратегічне спрямування інтелектуальній роботі реципієнта. Але й кожна СЗЧ, яка не має заголовка, теж містить певні компоненти, що є вирішальними у формуванні змісту. Щоб допомогти читачеві впізнати ці компоненти, автор використовує метатекстові одиниці (див. вище).

Один із способів виділення ключових компонентів змісту - відповідна будова СЗЧ. Ключові слова служать, по-перше, для того, щоб сформувати гіпотезу на початку сприймання, - тому вони повинні розташовуватися на початку семантично завершеної частини тексту. По-друге, за їхньою допомогою перевіряється гіпотеза, сформована на початку сприймання СЗЧ, пригадується й коригується виведена макропропозиція - тому їх бажано розташовувати і в кінці СЗЧ.

Про те, які слова є ключовими, сигналізує читачеві й тип викладу. В описових частинах ключовими словами є ті, що позначають предмет опису і його характеристику. В оповідних основна увага приділяється діям (і, відповідно, дієсловам). У СЗЧ-роздумах ключовими виступають речення-висновки. Тип викладу значною мірою впливає на добір мовних засобів, що їх застосовує автор для граматичної організації СЗЧ.

СЗЧ різних типів мають неоднакову комунікативну спроможність. Так, описові й оповідні СЗЧ виконують переважно інформативну функцію: інформація, передавана в СЗЧ, може бути вихідним пунктом для подальшої інтелектуальної роботи (аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування), а

може й не бути. Тому зазначені СЗЧ максимально об'єктивовані, безсуб'єктні і, як правило, не містять конкретизаторів авторської позиції, а також мовних засобів впливу на читача.

СЗЧ-роздуми співвідносні з такими формами знання, як поняття, гіпотеза, теорія, закон. Процес інтелектуального осмислення об'єктивної реальності проходить у кілька етапів: вичленування об'єкта реальної дійсності для його інтелектуального осмислення (назва об'єкта відображає первинне уявлення про нього, тобто первинне поняття) > встановлення взаємозв'язку між новим і старими поняттями (гіпотеза) > перевірка (доведення) гіпотези (теорія) > змістове згортання теорії (закон) > остаточне поняття. Далі відбувається корекція змісту традиційних понять з урахуванням нового знання. Серед функціональних семантико-стилістичних категорій, які реалізуються в СЗЧ-роздумах, одне з основних місць належить ФССК логічності, а також категоріям узагальненості (абстрагування), гіпотетичності, модальності.

СЗЧ дефінітивного типу відзначаються бездоказовістю, аксіоматичністю, категоричністю. Являючи собою останній етап пізнавального процесу, вони не передбачені для різносприймання і не розраховані на діалог із читачем. Засоби досягнення діалогічності тут відсутні.

У процесі структурного аналізу СЗЧ вичленувано термінологічні синтагми - найменші одиниці потоку мовлення із семантичним центром у терміні. Синтагматичне сприймання наукового тексту є хоч і першою, але не основною сходинкою в розумінні викладеного. Сприймаючи науковий текст, реципієнт постійно зіставляє нову інформацію з фоновими знаннями, коригує наявну в свідомості когнітивну модель. Синтагматичне сприймання стає поштовхом до парадигматичного, лінійне - до категоріального. Це змушує читача орієнтуватися передусім на носіїв змісту, тобто на терміни. Отже, основна ознака термінологічної синтагми - змістовий принцип її виділення, а що він у реальних текстах збігається, як правило, з лінійним, то це є наслідком традиційного в науковій сфері намагання розчленувати думку й передати її в логічній послідовності. Поеднання змістового і лінійного членування мовленнєвого потоку дає змогу встановити перелік мікроконтекстів - термінологічних синтагм, послідовність яких утворює СЗЧ того чи іншого типу. Параметри синтагми залежать від складності понять, позначуваних термінами. Серед термінологічних синтагм виділено такі різновиди: атрибутивні, локативні, процесуальні - вони властиві описовим, оповідним та описово-оповідним СЗЧ, а також синтагми зі значенням логічних відношень, представлені в СЗЧ-роздумах.

Функціонально-стилістичний аналіз наукового тексту дав змогу встановити вагу мовних одиниць різних рівнів процесі у вербалізації

наукового знання.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ - "Комунікативна повноцінність наукового викладу" - присвячено питанням доцільного внормування наукового стилю української мови, які в умовах недостатнього розрізнення загальномовних проблем (очищення мови від іншомовних впливів) і суто стильових проблем (комунікативної досконалості викладу) набувають особливої ваги.

Три основні критерії комунікативної повноцінності наукового викладу - точність, ясність, мовна внормованість.

Точність охоплює два поняття - пізнавальну точність (відповідність мовних засобів системі наукових понять) і комунікативну (доцільне вживання мовних засобів для точного сприйняття реципієнтом подаваної автором інформації, а отже, для досягнення розуміння між учасниками комунікативного процесу).

Пізнавальна точність має відносний характер, оскільки пізнання може бути завершеним лише на певному синхронному зрізі. Пізнавальну точність забезпечує вмотивоване творення і вживання термінів. У дослідженні визначено основні комунікативні вимоги до термінів. Наукова сфера відрізняється від інших жорсткою детермінованістю мовних одиниць, їхньою підпорядкованістю поняттєвій системі певної галузі знання. Це накладає на терміни значні обмеження. Системність термінології відображає системність досліджуваного об'єкта, а водночас і системність знань про нього. Стандартизація сучасної науково-технічної термінології полягає у встановленні місця позначуваного поняття в системі суміжних понять і в пошуку відповідної словоформи, яка б однозначно вказувала на це місце. Наприклад, до основних понять опору матеріалів належать поняття деформованих станів: 'розтяг', 'стиск', 'згин', 'закрут'. Оскільки йдеться про стани, а не процеси, вживання термінів *розтягання*, *стискання* і под. - тобто тих, в яких формальні ознаки (суфікси) містять вказівку на процесуальність, - неправомірне.

Вимога системності зумовлює наявність регулярних дериваційних ланцюжків. Функціонально досконалими є такі мікросистеми термінів, які відображають усі можливі зв'язки пізнаних явищ, а також мають достатню дериваційну потенцію - можливість розширення терміносистеми в разі збільшення кількості знань про досліджуваний об'єкт. Так, поняття 'розтяг', 'стиск', 'згин', 'закрут' підпорядковують собі ряди похідних понять: *розтяговий, розтягальний, розтяжний; стисковий, стискальний, стискний; згиновий, згинальний, згинний; закрутовий, закручувальний, закрутний*.

Комунікативна повноцінність віддієслівних іменників, вживаних у сучасній науково-технічній термінології, великою мірою залежить від послідовного розмежування їхнього значення залежно від словотворчих

афіксів. У процесі перекладу віддієслівних іменників з російської мови на українську не завжди бралися до уваги великі потенційні можливості семантичної дисиміляції за допомогою афіксів. Так, рос. *сжатие* водночас може означати узагальнене поняття доконаної дії, і наслідок цієї дії. Українська словотворча система дає змогу утворити три іменники - *стискання*, *стиснення*, *стиск*.

Окремо стоїть питання про внутрішню форму запозичених термінів. Загальновідомо, що запозичування нерідко відбувається через інші мови. Різний семантичний склад слів у мови-донора, мови-трансформатора і мови-реципієнта часто призводить до порушення внутрішньої форми. Це відбувається тоді, коли семантика лексеми у мови-трансформатора має узагальненіший характер, ніж у мови-реципієнта і мови-донора. Наприклад, фізичний термін *жидкость* в російській термінології виступає на місці англійських *liquid* (рідина) і *fluid* (плин, тобто середовище, яке має властивості і рідини, і газу). Українська мова запозичила тільки один термін - *рідина*, бо запозичувала його не з англійської, а з російської мови. Унаслідок цього словом *рідина* і прикметником *рідкий* тепер позначають явища, які стосуються і рідини (англ. *liquid*) і плинності, або текучості, (англ. *fluid*): пор. рос. *жидкий кристалл* - укр. *рідкий кристал* (треба: *плинний кристал*).

Прозорість внутрішньої форми терміна багато важить для тих, хто починає опановувати певну галузь наукового знання. Засвоєння спеціальних понять відбувається одночасно з розвитком інтелектуальних здібностей. Особливості дитячої психіки, переважання образного сприйняття над понятійним, зумовлюють потребу термінів, які б ясно й образно вказували на зв'язок знака з позначуваними поняттями. Такими термінами є ті, що утворені на основі слів рідної мови. Із цього погляду дублетність термінології - не таке вже й негативне явище, як його традиційно вважають. Наявність терміна, придатного для міжмовного спілкування, і власного дублета - "для домашнього вжитку" - аж ніяк не свідчить про недосконалість терміносистеми. Така дублетність, звичайно, доцільна лише для термінів - назв конкретних предметів і явищ. Це зумовлюється складністю процесу абстрагування і, відповідно, неможливістю - і непотрібністю - збереження внутрішньої форми вихідного знака.

Комунікативна точність полягає у доборі мовних засобів, які адекватно передають думку автора. Порушення комунікативної точності трапляється тоді, коли автори невдало використовують лексичні засоби української мови - синоніми, пароніми, багатозначні слова тощо.

Синоніми в науковому стилі мають специфічне комунікативне навантаження - відмінне від того, яке характерне для художнього,

розмовно-побутового і публіцистичного стилів. З одного боку, найвідмітнішою особливістю використання синонімів є звуження традиційних синонімічних рядів - через вилучення з них експресивно забарвлених лексем, зумовленого вимогами стилю. З другого боку, для наукового стилю характерним є розширення меж традиційних синонімічних рядів - внаслідок часткової десемантизації цілих груп лексем. Так, загальноновживані дієслова з послабленим лексичним значенням в науковому тексті легко взаємозамінюються - виникають нові синонімічні відношення, поповнюються традиційні синонімічні ряди: *здійснювати, провадити, проводити, виконувати, робити; складатися, включати, вбирати, об'єднувати, охоплювати, поділятися, членувати, підрозділятися, містити, міститися, входити до складу, належати*.

Пароніми є комунікативно "небезпечними", а отже, комунікативно неповноцінними компонентами наукового стилю. Завжди існує загроза їх неоднакового розуміння комунікантами. Особливих пізнавально-комунікативних зусиль потребують спільнокореневі пароніми, оскільки вони перебувають у складній взаємодії зі значенням того слова, від якого утворилися. Зміни в паронімічних рядах можуть зумовлюватися зміною норм. Наприклад, усуваючи наслідки інтерференції (*принципiальний* > *принциповий*), вносять уточнення в лексеми типу *професiйний* (від *професiя*), *професiональний* (від *професiонал*). Автори сучасних науково-технічних текстів недостатньо розрізняють значення таких паронімів: *обумовлювати* - *зумовлювати*; *приводити* - *призводити*, *визначати* - *відзначати* - *азначати*; *оснований* - *заснований*; *комунікативний* - *комунікаційний*; *інструктивний* - *інструкційний*; *об'єктивний* - *об'єктний*, *реальний* - *реалістичний* тощо.

Прагнення побудувати комунікативно повноцінний виклад зумовлює увагу до багатозначних слів. Якщо автор ужив слово в одному значенні, але це слово активізувало в свідомості читача інші компоненти семантичної структури, виникає ситуація, що являє собою комунікативну неточність. Однак якщо розглядати неточне слововживання з погляду комунікативного призначення мови в науковій сфері, можна стверджувати, що точність має відносний характер. У тексті завжди є слова, які не потребують точності. Точно вживати треба терміни, оскільки науковий текст на них "тримається". Вживаючи загальноновживані слова в неточному значенні, автор передбачає, що й читач може сприйняти їх у такому ж значенні - і це не зашкодить розумінню.

Проблема контекстуального усунення багатозначності ускладнюється в умовах українсько-російської двомовності. Структура семем не збігається навіть у споріднених мовах, і це перешкоджає комунікативно повноцінному викладові: *опыт* - *досвід* і *дослід*; *расстояние* - *віддаль* і *відстань*; *объем* - *об'єм*

і обсяг; *оборудование* - обладнання і устаткування; *задача* - задача і завдання; *число* - число і кількість; *общий* - загальний і спільний.

До комунікативно вагомих компонентів наукового стилю належать також слова одного семантичного поля. Точність висловлювання великою мірою залежить від достатньої диференціації слів, пов'язаних родо-видовими відношеннями. До неточних слововживань належать: по-перше, вживання однієї назви замість іншої за ознакою суміжності; по-друге, заміна видової назви родовою. Неточні слововживання першого типу є звичайними логічними помилками, вони легко усуваються в процесі редакторської роботи над текстом: "Габарити нагрівача *можуть коливатися* у значних межах залежно від технологічних умов" (треба: *можна змінювати*); "Автоматична зупинка компресорів *виконується* залежно від тиску газу в акумуляторі" (треба: *відбувається*); "На типових печах установлюється *газовикористовуюче* обладнання конструкції Інституту Теплопроект" (треба: *газові пальники*); "Більшість печей в Україні не має систем утилізації теплоти продуктів згоряння" (треба: *газових промислових печей*).

Друга ознака комунікативно повноцінного викладу - ясність. В.Дорошевський, висловлюючи свої думки щодо нехудожніх стилів, порівнював мову зі склом, через яке ми спостерігаємо світ. Якщо ми не бачимо цього скла, не звертаємо уваги на мову, це і є ознакою гарного стилю. Отже, ясність думки, з одного боку, і ясність мови - з другого - становлять дві основні вимоги до наукового викладу. Причому друга - вторинна з пізнавального погляду - вимога набуває першорядного значення, адже мовні огріхи можуть перешкодити розумінню написаного.

Один із шляхів досягнення ясності - належна системно-структурна організація наукового тексту. Вона великою мірою детермінована усталеними традиціями: стандартизація наукового викладу торкнулася не тільки жанрового розмежування літературної продукції, а й певної стереотипізації самих текстів. Отже, створення комунікативно повноцінного тексту залежить від дотримання усталених вимог.

Досконалість повноцінності наукового викладу залежить від того, наскільки добре автор орієнтується у комунікативній ситуації. Неврахування психології сприймання і розуміння тексту, орієнтація різних складників тексту на неоднаковий рівень фонових знань - досить поширені явища. Пор.:

На практиці адіабатно ізоентропійне розширення здійснюють в машинах, які називають детандерами. В детандерах енергія стиснутого газу перетворюється на роботу, а процес перетворення наближається до ізоентропійного. Робота відводиться в зовнішнє середовище і там використовується (наприклад, для приводу електромоторів), або

витрачається в гальмувальних пристроях. Є багато різновидів детандерних машин, та всіх їх можна поділити на два класи: клас об'ємних і клас лопаткових машин.

Текст присвячено розробці пристрою для охолодження природного газу під час заправки газобалонних автомобілів і орієнтовано на фахівців у цій вузькій галузі. Їм не треба пояснювати, що машини, над розробкою яких вони професійно працюють, називаються детандерами. Спеціалісти не потребують також роз'яснення сутності процесів, що відбуваються в цих машинах. Залучення зайвої інформації призводить до спотворення композиції: додаткові відомості займають набагато більше текстового простору, ніж це зумовлено вимогою комунікативної доцільності.

Серед порушень, які виникають внаслідок неврахування психології сприймання і розуміння твору, - недостатнє виділення ключових слів у реченні і в семантично завершеній частині (СЗЧ) тексту. Пор.:

Конструкція досліджуваних топко́к сушильних агрегатів передбачає одержання теплоно́сія під час використання як палива природного газу та пилових відходів деревинного виробництва.

В досліджуваних топках сушильних агрегатів теплоно́сій одержують під час спалювання природного газу в суміші з деревинним пилом.

Завданням автора є повідомлення про те, що теплоно́сій одержують під час спалювання суміші природного газу з деревинним пилом, - це ясно викладено в другому (відредагованому) реченні. У невідредагованому реченні ключового слова *суміш* немає взагалі, замість ключового словосполучення - *деревинний пил* - необгрунтовано вжито описову конструкцію *пилові відходи деревинного виробництва*. Інші ключові слова (*теплоно́сій, природний газ*) губляться в інформаційному "шумі", який виникає внаслідок невмотивованого вживання словосполучень *конструкція досліджуваних топко́к, як паливо, відходи деревинного виробництва*.

Ясність наукового викладу залежить від того, наскільки чітко виділено в тексті ключові моменти змісту. Саме тому з кількох синтаксичних варіантів, можливих для опису певної ситуації, оптимальним є той, що його зорієнтовано на ключові слова. Вибір адекватного своєму задумові синтаксичного синоніма автор здійснює підсвідомо. Проте сама взаємодія синтаксичних синонімів у процесі породження тексту підлягає цілому ряду закономірностей.

Поняття інваріанта - ідеальної структури, прямо зв'язаної з відображуваною ситуацією, - є одним з вихідних понять синтаксичної синонімії. Синтаксичний інваріант становить наслідок узагальнення кількох непротивставних варіантів, кожен з яких передає з більшою чи меншою виразністю ту саму інваріантну сему. Комунікативна досконалість

висловлювання великою мірою залежить від того, наскільки висловлювання наближається до відображуваної ситуації.

Принципово важливим є той факт, що інваріант може варіюватися залежно від долокутивної оцінки реальної ситуації. Пор., наприклад *Коли є помилка, досліди повторюють.* > *За наявності помилки досліди повторюють.* У другому предикативна структура (*коли є помилка*) трансформувалася в обставинну (*за наявності помилки*). Якщо автор уявляє ситуацію розчленованою на дві частини, перше речення становить інваріант. Коли ж автор прагне піднятися до вищого рівня узагальнення, уявити ситуацію як нерозчленовану, тоді він з предикативних елементів залишає один, визначальний, а інші конденсує, перетворює на обставинні - так встановлюється чітка ієрархія відтворюваних елементів реальної ситуації.

Тенденція до максимального узагальнення, властива науковому викладові, зумовлює зменшення кількості відображуваних ситуацій, а відтак і їхнє ускладнення. Саме тому широко використовуються іменні конструкції: колишні предикати, трансформовані в означення й обставини, чітко передають складні взаємозв'язки між елементами ситуації.

Установлення синтаксичного інваріанта здійснюється з урахуванням комунікативних параметрів тексту - комунікативної мети, комунікативної стратегії тощо. Однак у будь-якому разі до реальної синтаксичної структури, яка репрезентує інваріант, обов'язково входять лексеми на позначення ключових елементів змісту (ключові слова) і лексеми, що позначають відношення між ключовими словами. Причому інваріанти, які базуються на різних ключових словах, як правило, не дорівнюють один одному. Пор., наприклад: *Паління тютюну негативно впливає на тривалість життя.* *На тривалість життя негативно впливає паління тютюну.* Синтаксичний інваріант залежить від комунікативної мети автора, яка встановлюється на основі цілого тексту. Якщо основною темою повідомлення є тривалість життя, інваріантом двох наведених синтаксичних синонімів виступає другий: *На тривалість життя негативно впливає паління тютюну* (можливе продовження: *вживання алкогольних напоїв...*). У тексті, присвяченому боротьбі зі шкідливими звичками, інваріантом буде перше речення: *Паління тютюну негативно впливає на тривалість життя* (можливе продовження: *на колір обличчя...*). Отже, в реальному тексті комунікативно повноцінним виявляється тільки один із синтаксичних синонімів.

Багато важить для досягнення ясності порядок слів у реченні. Відомо, що процеси породження і сприймання висловлювання взаємно протиставлені: породжуючи висловлювання, автор проходить шлях від констатації основних даних (реми) до поступового обґрунтування її вихідними даними (темою). Природним для людини є прагнення висловити

нове, а вже по тому подбати про те, щоб це нове зробити зрозумілим для інших. Основна інформація, таким чином, тяжіє до початку речення або його частини. Сприймаючи ж писемне повідомлення, людина шукає основну інформацію в кінці повідомлення. Комунікативно повноцінними є тільки такі висловлювання, в яких протилежну спрямованість механізмів породження і сприймання якнайбільше знівельовано певними синтаксичними засобами, зокрема оптимальним порядком слів. Серед сукупності синтаксичних синонімів, які формально відрізняються один від одного тільки порядком слів, треба вибрати таку конструкцію, в якій ключові моменти змісту виділялися б якомога чіткіше й однозначніше: *"У друкованих текстах ключові слова записуються напівжирним шрифтом з метою їх виділення, а в текстах програм підкреслюються"*. Розташування синтагми з метою їх виділення перед комою робить її логічно наголошеною, а проте зміст усього речення (зокрема його друга частина) не підтверджує правомірності такого наголошування. Пор.: *"У друкованих текстах ключові слова з метою їх виділення записуються напівжирним шрифтом, а в текстах програм підкреслюються"*.

До інших чинників ясності належать: контекстна дисиміляція омонімічних словоформ, усунення помилкового змістового зв'язку слів, комунікативно вмотивована інформаційна насиченість викладу та ін.

Третій критерій комунікативної повноцінності наукового викладу - мовна внормованість.

Потреба теоретично обґрунтувати синтаксичні норми наукового стилю викликана тим, що до цього часу вибір тієї чи іншої синтаксичної конструкції автори здійснюють переважно інтуїтивно, часто керуючись при цьому міркуваннями позамовного плану. В сучасному синтаксисі, справді, виразно віддзеркалено сплетіння власне мовних і позамовних чинників - і це істотно утруднює запровадження принципу комунікативної доцільності до вибору тих чи інших синтаксичних конструкцій.

Основні положення, що лягли в основу теоретичного підходу до нормування синтаксису: 1. Науковий стиль української мови сформувався на основі загальнолітературної мови, що наприкінці ХІХ ст. була розвиненою європейською мовою. Але водночас науковий стиль української мови формувалася за зразком наукового стилю російської мови - як це проходило і в інших слов'янських народів (В.М.Русанівський). 2. Українська і російська літературні мови у час становлення наукового стилю мали різне співвідношення розмовних і книжних елементів (Г.П.Іжакевич, В.І.Кононенко, М.М.Пилинський). Українська літературна мова сформувалася на основі живої, народної мови. Російська - на основі книжних стилів (В.Чаплєнко). 3. Головна синтаксична відмінність -

дієслівність української мови (центр висловлювання - дієслово) і іменний характер російської (основне смислове навантаження висловлювання - в іменниках) (О.О.Потебня, О.І.Білодід). На місці російських іменних конструкцій в українській мові виступають дієслівні і прислівникові. Пор.: *дело не терпит отлагательств* - зі справою не можна зволікати; *без малейшего отлагательства* - негайно, не зволікаючи, не відкладаючи.

У сучасний період формування наукового стилю української мови знову постає питання про співвідношення книжних і розмовних елементів, про ступінь наближеності наукового викладу до живого, народного. Бажання національно ствердитися штовхає частину науковців до заперечення запозичених з російської мови конструкцій. Це призводить до стилістичного нівелювання синтаксичних засобів (науковий стиль ототожнюється з розмовним, що не свідчить про його досконалість). Протилежним є прагнення суцільного залучення російських конструкцій - начебто з метою встановити диференційні ознаки стилю, а насправді - щоб нівелювати українські синтаксичні традиції. І в одному, і в другому випадку переважають політичні, соціальні, національні - тобто, позамовні - мотиви. До уваги не береться основне - комунікативні потреби стилю.

У дисертації проаналізовано доцільність уживання іменних конструкцій, розщеплених присудків, пасивних конструкцій, дієприкметників та дієприкметникових зворотів, - тобто тих структур, які в мають синонімічні власне українські засоби.

Іменні конструкції, поряд з дієслівними, в українській мові використовують для оформлення обставинних відношень: *якщо є - за наявності, щоб забезпечити - для (на) забезпечення, відповідаючи - у відповідь, описуючи - при описуванні, одержавши - після одержання, коли закінчився строк - після закінчення строку* тощо. Здавалося б, іменні конструкції - як скальковані з російської мови (*при наличии, для обеспечения, в ответ, при описании, по получении, по истечении срока*) - треба було б відкинути. А проте, по-перше, аналізовані форми не виходять за межі словотворчих і синтаксичних норм української мови; по-друге, треба розмежовувати стилі: якщо адвербіальні синтаксеми, виражені віддієслівними іменниками, в загальноновживаній мові звучать неприродно, то використання їх у науковому стилі може бути комунікативно доцільним - там, де ясність викладу досягається вживанням синтаксично сконденсованих структур.

Два протилежні процеси - прагнення до об'єднання думок, а відтак і до синтаксичної конденсації, з одного боку, і до розчленування ситуації з метою послідовного її опису, з другого, - в цілому й визначають синтаксичну структуру висловлювань. Гармонійне поєднання цих двох процесів - з урахуванням комунікативної доцільності в кожному

конкретному випадку - забезпечує ясність викладу. Переважання першого - синтаксичної конденсації - призводить до утрудненого сприймання змісту; другого - синтаксичного розчленування - до мовної надмірності, що теж перешкоджає оптимальному сприйняттю висловленого. Недоліком мови сучасної української науково-технічної літератури є те, що в ній перевага віддається іменним конструкціям - незалежно від комунікативної доцільності. Це, без сумніву, є наслідком інтерференційного впливу російської мови.

Розщеплені присудки. Іменний характер традиційного російського книжного викладу зумовив надзвичайну продуктивність розщеплених присудків: пор. рос. *удержать в памяти* - укр. *запам'ятати, покласти в основу* - *заснувати, подвергать критике* - *критикувати* тощо. З погляду історичного розвитку мови, розщеплені присудки належать до застарілих синтаксичних засобів (О.О.Потебня). З точки зору психології сприйняття, вони неоптимальні (М.М.Пилинський). З позиції теорії синтаксичної конденсації, вони недосконалі: синтаксичне згортання висловлювання вимагає зосередження предикативності в дієслові, яке має в своєму розпорядженні розвинені граматичні категорії особи, часу, виду, стану, способу і здатне передавати найтонші відтінки дії чи стану (О.І.Білодід).

Вживання розщеплених присудків сучасні мовознавці вважають одним із стилерозрізнявальних засобів (А.П.Коваль). А проте прагнення "розщепити" кожен присудок призводить до утворення позанормових словосполучень (*прийти в негідність* від рос. *прийти в негодность, перебувати в суперечності з чим* - від рос. *находиться в противоречии с чем*) або до штучного ускладнення викладу (*привести до погіршення, привести до поліпшення*). У наведених випадках прості дієслівні присудки - *зіпсуватися, суперечити чому, погіршити, поліпшити* - не нівелюють стилю, з одного боку, а з другого - надають висловлюванню семантико-синтаксичної прозорості. Хоч обидва присудки - і простий дієслівний, і "розщеплений" складений іменний - відповідають нормам української мови, все ж таки "дієслівність" української мови змушує віддавати перевагу простим присудкам.

Легким для сприймання є виклад, у якому книжні елементи залучено тільки тоді, коли це зумовлено комунікативними потребами. Так, коли іменна частина присудка становить термін, без складених іменних присудків не обійтися: *виконувати обробку різанням, здійснювати лінійне згладжування швидких коливань*. В інших випадках - відповідно до загальномовної норми - треба вживати тільки прості дієслівні присудки.

Для того, щоб установити причину нехтування власне українськими синтаксичними конструкціями, проведено експеримент. Дві групи студентів-філологів Черкаського університету опрацьовували ті самі

конструкції: в одній групі перекладали з російської на українську словосполучення типу *в большинстве случаев, в недалеком будущем, вести к улучшению, по внешнему виду* і под. (усього 40 конструкцій), у другій - підкреслювали найбільш вдалий відповідник з кількох запропонованих: *в большинстве случаев - здебільшого, здебільше, здебільша, у більшості випадків*. Наслідки тестування такі: там, де студенти мали, з чого вибрати, вони віддавали перевагу (70 %) власне українським конструкціям; там, де завдання було перекласти з російської, власне українську конструкцію студенти пригадали лише в 10 % випадків. Це свідчить не про комунікативну неспроможність українських конструкцій, а про те, що їх - під впливом позамовних обставин - переміщено до пасивного словника українців.

Пасивні конструкції. Відкидання пасивних конструкцій у межах загальнолітературної норми має певні підстави: тут суб'єкт відсувається на другий план, а це не відповідає сутності живого мовлення, де суб'єкт разом з його дією становлять центр повідомлення. Пасивні конструкції закріпилися в російській книжній (канцелярській) мові в період специфічних позамовних обставин - у той час, коли роль пересічної людини в суспільному житті бюрократичної імперської держави була зведена до найнижчої позначки, коли окрема особистість нівелювалася, розчинялася в офіційних взаєминах. Традиції російської книжної мови перейшли до книжних стилів інших мов, зокрема української. Пасивні конструкції перебувають на периферії синтаксичної системи української мови, оскільки характерні переважно для нехудожніх стилів (тут не йдеться про конструкції з пасивними дієприкметниками). Це якраз той випадок, коли синтаксична норма наукового стилю помітно віддалена від норми інших, зокрема розмовного й художнього, стилів.

Висока частотність пасивних конструкцій у сучасній науково-технічній літературі зумовлена їхньою комунікативною потенцією і здатністю задовольнити вимоги наукового відображення дійсності. Вони забезпечують точність наукового викладу - і пізнавальну, і комунікативну. Раніше вже йшлося про те, що комунікативно повноцінним є синтаксичний варіант, максимально наближений до інваріанта. Вихідну інформацію в науковому викладі містить переважно підмет, і читач звик сприймати підмет як носія вихідної інформації (ступінь комунікативної повноцінності синтаксичної конструкції залежить від того, наскільки читацьке очікування збігається з авторським задумом). Отже, ближчим до інваріанта буде те речення (активне чи пасивне), в якому вихідну інформацію передає підмет. Таким чином, залучення пасивних конструкцій до системи синтаксичних засобів наукового стилю допомагає досягти комунікативної точності викладу, а

відтак і його ясності. Навіть якщо частотність пасивних конструкцій у науковому стилі більша порівняно з іншими стилями, але уживання їх умотивовано комунікативно, - відкидати такі конструкції - на будь-якій підставі - було б недоцільно.

Комунікативно вмотивований підхід до вироблення синтаксичних норм наукового стилю дає змогу твердити: там, де специфічні стильові норми можна наблизити до загальномовних (тобто, до норм інших стилів), їх треба до них наблизити. Відновивши власне українські конструкції - там, де їхне вживання комунікативно вмотивоване, - науковці принесуть неоціненну користь усій українській літературній мові. Бо ж відомо, що взірцем для всієї мови є той стиль, який обслуговує найпопулярнішу в певні історичні періоди сферу. У час НТР - це науковий стиль.

Отже, основний критерій синтаксичних норм наукового стилю - комунікативна доцільність. Щоб якнайповніше забезпечити потреби спілкування в науковій сфері, українська мова повинна використовувати і запозичені елементи - якщо вони не суперечать внутрішнім законам мови і в реальному, конкретному тексті комунікативно доцільні, і власне українські синтаксичні засоби, які в багатьох випадках є оптимальними.

Керування. Комунікативна вагомість нормативного вживання керованих форм (ширше - комунікативна значущість керування як одного з типів підрядного зв'язку) зумовлена функціональним призначенням відмінків - організовувати зміст висловлювання. Синтаксична неоднозначність відмінків часом може перешкоджати адекватному розумінню висловленого, сповільнювати сприймання.

Повноцінними з комунікативного погляду конструкціями є такі, в яких, по-перше, відмінкова форма сприймається у відповідному до авторського задуму значенні. По-друге, в комунікативно досконалих конструкціях нормативне вживання відмінкових форм керованих слів не відволікає увагу читача від змісту. У даному дослідженні зроблено спробу встановити комунікативні параметри керування, тобто визначити, яким чином вживання відповідних відмінкових форм впливає на комунікативну повноцінність наукового викладу. (Керування розглядається в широкому розумінні. Доцільність такого підходу зумовлена тим, що з комунікативного погляду складність становить вибір однієї з варіативних конструкцій відмінкових форм, що являють собою як керування, так і прилягання чи узгодження.)

Порушення синтаксичної норми спричинено інтерференційним впливом російської мови. Складність у дотриманні норми полягає в тому, що двомовні особи сплутують змістові і стилістичні відтінки відмінкових конструкцій і в межах кожної мови, і на міжмовному рівні. Причому

міжмовні невідповідності не перешкоджають розумінню через вільне володіння обома мовами. На перший погляд здається, що комунікативна нерелевантність відмінкових форм робить їх неістотними для дослідження комунікативної повноцінності наукового викладу. А проте це не так: змістові і стилістичні особливості відмінкових форм української і російської мов не є однаковими, що значно утруднює їхнє вживання (укр. *аналогічний чому, з чим, до чого* - рос. *аналогичный чему, с чем; підвести підсумок чого, чому* - *подвести итог чего, чему; паралельний чому, до чого* - *параллельный чему, с чем; іти по речі, іти за речами* (рідко) - *идти за вещами, идти по вещи* (розм); *для забезпечення, на забезпечення* (розм.) - *для обеспечения* (відтінок цілеспрямованості), *на обеспечение*; подібне - у конструкціях *для проби, на пробу* - *для пробы, на пробу*).

Наслідки тестування студентів Черкаського університету пересвідчують у тому, що чіткої уяви про стилістичні і семантичні відмінності керованих форм двомовні носії не мають. Якщо завданням було вибрати серед двох варіантів, один з яких схожий на російський, а інший - ні, варіант, віддалений від російського, обрала більша кількість опитуваних, ніж тоді, коли ставилося завдання перекласти російську конструкцію. Це свідчить як про накладання української і російської систем керування і недостатнє їхнє розмежування, так і про те, що власне українські форми у багатьох українців перебувають у пасивному запасі.

Аналіз результатів тестування дає підстави зробити висновки про те, що, незважаючи на комунікативну нерелевантність, керування є однією зі специфічних рис кожної мови, навіть якщо ці мови споріднені. Той факт, що власне українські форми перебувають у пасивному запасі переважної більшості носіїв української мови, свідчить про потребу особливої уваги до керування під час кодифікації синтаксичних норм.

ВИСНОВКИ

У ВИСНОВКАХ сформульовано основні результати роботи.

Підготовка науково-технічного матеріалу до поширення серед користувачів включає етап мовного оформлення результатів наукових досліджень, здійснюваного засобами наукового стилю. Розвиток україномовного наукового стилю в сучасних умовах стає підконтрольним і регульованим процесом.

Структура наукового стилю визначається його комунікативною спрямованістю. Тому аналіз мови української науково-технічної літератури проводився в межах функціональної стилістики, принципи і методи якої дають змогу встановити комунікативні параметри мовних одиниць різних

рівнів, а також відмежувати специфічні стильові проблеми від загальних проблем розвитку літературної мови.

Засоби наукового стилю сформувалися в книжних стилях давньої літературної мови: був досвід термінотворення (досить розвинені терміносистеми друкарства, мінералогії, військової і морської справи тощо), дериваційні можливості практично реалізовано в регулярних словотворчих ланцюжках, значною мірою заповнених реальними мовними одиницями; сформовано систему метатекстових одиниць - мовних формул, які згодом увійшли до наукового стилю; синтаксичні засоби давали змогу виражати різноманітні відношення високої складності; була власна традиція створення нехудожніх текстів. Але через історичні обставини україномовний науковий стиль не розвивався.

Основа наукового стилю - термінологія - внаслідок тривалого впливу російської мови зазнала істотної деформації. Інтерференційний вплив російської мови позначився й на нетермінологічних компонентах наукового стилю, зокрема у сфері синтаксису. Синтаксичні конструкції, створені за російським зразком, не відповідають внутрішнім законам української мови. Значна поширеність їх у науковому обігу призводить до негативних якісних змін в українському синтаксисі.

Оптимальне породження наукового тексту передбачає свідоме оперування змістовими елементами - термінами. Оформлення викладу допоміжними мовними засобами відбувається автоматично, на рівні підсвідомості. Такий автоматизм в умовах вимушеного білінгвізму призводить до закріплення в науковому обігу калькованих конструкцій, оскільки переважна більшість науковців тривалий час використовувала в своїй діяльності російськомовний науковий стиль. Установлено сукупність нетермінологічних компонентів наукового стилю, під час підсвідомого використання яких реальною є загроза міжмовного нерозрізнення. Щоб запобігти деформації синтаксичної системи української мови, використання цих компонентів треба винести на рівень свідомості.

Терміни у сполученні з нетермінологічними компонентами утворюють термінологічні синтагми - найменші одиниці лінійного поділу наукового викладу. Термінологічні синтагми відрізняються від синтагм, виділюваних у текстах інших стилів тим, що лінійний поділ збігається тут із змістовим, оскільки послідовне висловлення розчленованої думки є основним способом наукового викладу.

Текстовою одиницею вищого порядку є семантично завершена частина (СЗЧ) - уривок тексту, співвідносний з частиною знання (фреймом). Для СЗЧ характерні тематична, логічна, граматична, комунікативна і стилістична єдність. Функціональні семантико-стилістичні категорії оцінки, акцентності,

гіпотетичності тощо по-різному виявляють себе в СЗЧ різних типів. Мовне оформлення СЗЧ спрямоване на виділення ключових елементів змісту, відмінних в описових, оповідних, дефінітивних СЗЧ, а також у СЗЧ-роздумах. Саме тому СЗЧ різних типів мають неоднакові мовні ознаки.

Комунікативно повноцінним є науковий виклад, у якому три критерії - точність, ясність і мовна внормованість - не суперечать один одному. Точність забезпечується вмотивованим творенням і вживанням термінів, адекватним дефінуванням наукових понять, а також доцільним використанням нетермінологічних компонентів наукового стилю. Ясність досягається належною системно-структурною організацією наукового тексту, доцільним використанням засобів синтаксису. Мовна внормованість наукового викладу полягає у дотриманні стильових норм. Стосовно наукового стилю української мови особливої ваги набуває співвідношення розмовних і книжних, власне українських і запозичених елементів. Виявлено, що легкими для сприймання є такі наукові тексти, в яких перевага віддається загальномовним засобам; використання книжних елементів доцільне тоді, коли воно зумовлене комунікативною потребою.

Теоретичні засади наукового стилю, розроблені в роботі, можуть бути орієнтиром у процесі кодифікації сучасних стильових норм. Належне внормування стилю сприятиме реальному впровадженню української мови до науково-технічної сфери.

СПИСОК ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації викладено в таких роботах:

1. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): Монографія. - К.: ТОВ "МФА", 1997. - 18,11 арк.

Рецензії:

Куликов В. Перекинуто місток між "гуманітаріями" та "технарями" // День. - 1997. - №165 (213). - С. 7.

Хоменко Л. Філологам, соціологам, психологам // Освіта. - 1977. - №63-64 (315-316). - С. 2.

2. Сам собі редактор: Порадник з української мови. - К., 1996. - 15,1 арк.

3. Сам собі редактор: Порадник з української мови // Українська мова та література. Додаток. - К., 1997. - 76 с.

4. Підготовка наукового тексту до друку // Редакційно-видавнича справа: досвід, проблеми, майбутнє / За ред. проф. В.В.Різуна. - К.: Вид-во Київського ун-ту, 1997. - С. 112-158.

5. Нормування наукового стилю української мови // Українська мова як

іноземна: проблеми методики викладання. - Львів: Каменяр, 1994. - С. 28-36.

6. О "Русско-украинском словаре научно-технической речи" // Глагол и имя в русской лексикографии: вопросы теории и практики. - Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1996. - С. 143-151.

7. Національні риси українського синтаксису (на матеріалі науково-технічних текстів) // Мова і культура. - К.: Collegium, 1997. - Т.4: Мова і художня творчість. - С. 112-118.

8. Науковий твір як продукт пізнавально-комунікативної діяльності мовної особистості // Методологічні проблеми психології мисленнєвої та мовної діяльності: Studia metodologica. - Тернопіль, 1997. - Вип.3 - С. 10-16.

9. Про національні особливості українського синтаксису // Культура слова. - 1997. - № 51. - С. 72-83.

10. Оптимізація наукового викладу // Вісник Черкаського університету. Філологічні науки. - Черкаси, 1997. - №1. - С. 200-204.

11. Вплив соціальних факторів на розвиток синтаксичної системи української мови (на матеріалі науково-технічних текстів) // Мовознавство. - 1996. - № 2-3. - С. 45-54.

12. Українознавчі проблеми синтаксису // Українська мова та література. - 1996. - № 6. - С. 10-11.

13. Синонімія виражальних засобів наукового стилю // Дивослово. - 1997. - № 2. - С. 18-21.

14. Языковые формулы в научной речи // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. - 1997. - № 2. - С. 57-59.

15. Науковий стиль як нейролінгвістичний код // Мовознавство. - 1997. - № 2-3. - С. 39-44.

16. Відновлення національних традицій української наукової мови // 3-я Міжнародна конф. "Язык и культура". Тези доповідей. - К.: Collegium, 1994. - С. 116.

17. Співвідношення національного й міжнародного в мові як показник рівня духовності народу (на матеріалі наукового стилю української мови) // Міжнародна науково-практична конф. "Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості". Тези доповідей. - Луцьк, 1994. - С. 125-127.

18. Синтаксис наукового стилю в ретроспективному та проспективному аспектах // 4-а Міжнародна конф. "Проблеми української науково-технічної термінології". Тези доповідей. - Львів, 1996. - С. 48-49.

19. Синтаксичні норми науково-технічного стилю // 4-а Міжнародна конф. "Проблеми української науково-технічної термінології". Тези доповідей. - Львів, 1996. - С. 37.

20. Системно-структурна організація наукових творів С.Єфремова //

Матеріали Всеукраїнських Єфремовських читань. - Черкаси, 1996. - С. 107-110.

21. Мовні формули наукового тексту // Матеріали 5-ї міжнар.наук. конференції "Семантика мови і тексту". - Івано-Франківськ, 1996. - С.196-197.

22. Науковий текст як єдинороздільна цілісність // Матеріали конференції "Семантика мови і тексту". - Івано-Франківськ, 1996. - С.198-199.

АНОТАЦІЇ

Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова. - Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено питанням удосконалення теоретичних засад наукового стилю сучасної української літературної мови на основі запровадження функціонального підходу до вироблення стильових норм. У дисертації встановлено комунікативні параметри мови науково-технічної літератури: виявлено функціональні характеристики науково-технічного тексту, з'ясовано механізми його породження і сприймання, показано специфіку дії цих механізмів в умовах білінгвізму. Розроблено теоретичні основи функціонально-стилістичного аналізу наукових текстів. Накреслено шляхи теоретичного розв'язання проблеми оптимізації наукового викладу. Основні результати праці знайшли практичне втілення в poradniku з української мови для науковців та ділових людей. Результати дослідження можуть бути використані у процесі кодифікації норм сучасного наукового стилю, а також у підготовці курсів і спецкурсів з української мови, ділової української мови, науково-технічної термінології, культури мови тощо для студентів негуманітарних спеціальностей.

Ключові слова: науковий стиль української мови, науково-технічна література, функціонально-стилістичний аналіз, стильова норма.

Непийвода Н.Ф. Язык украинской научно-технической литературы (функционально-стилистический аспект). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. - Институт языковедения им. А.А.Потебни НАН Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена вопросам усовершенствования теоретических основ научного стиля современного украинского литературного языка путем применения функционального подхода к формированию стилистических норм. В диссертации установлены коммуникативные параметры языка научно-технической литературы: выявлены функциональные характеристики научно-технического текста, определены механизмы его порождения и восприятия, показана специфика действия этих механизмов в условиях билингвизма. Разработаны теоретические основы функционально-стилистического анализа научных текстов. Определены пути теоретического решения проблемы оптимизации научного изложения. Основные результаты работы нашли практическое воплощение в пособии по украинскому языку для ученых и деловых людей. Результаты исследования могут быть использованы в процессе кодификации норм научного стиля, а также при подготовке курсов и спецкурсов по украинскому языку, деловому украинскому языку, научно-технической терминологии, культуре речи и т. п. для студентов негуманитарных специальностей.

Ключевые слова: научный стиль украинского языка, научно-техническая литература, функционально-стилистический анализ, стилиевая норма.

Nepyvoda N.F. Ukrainian scientific and technical language (aspects of functional stylistics). - Manuscript.

Thesis for a doctor's degree by speciality 10.02.01 - Ukrainian language. O.O.Potebnia Linguistics Institute, National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, 1997.

The purpose of the paper is to improve the theoretical grounds of the Ukrainian scientific style in terms of the functional approach to the formation of style norms. Communicative parameters of the scientific and technical style are determined; functional characteristics of the scientific and technical texts are revealed, mechanisms of text creation and perception are studied, peculiar manifestations of these mechanisms under the bilingualism conditions are described. Theoretical approach to the functional stylistical analysis of scientific texts is developed. A theoretical solution of the problem of scientific account optimization is proposed. The main results are applied in practice in the Ukrainian language advisory book for scientists and officials. The conclusions may be employed to codify the scientific stylistic norms and to work out specialized lecture courses in Ukrainian language, business Ukrainian, scientific and technical terminology, language culture for the students dealing with science and technologies.

Keywords: functional stylistical analysis, scientific and technical literature, communicative completeness of the account, scientific Ukrainian.

Підписано до друку 05.11.97р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк.2.0, Обл.-вид. арк. 1,8.
Наклад 100. Зам. 288.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

434902

AB 38971